

ÜNNEPI TANULMÁNYOK

KELEMEN ROLAND

A XI.-XIII. SZÁZADI MAGYAR-ANGOL FÖLDTULAJDONLÁS EGYES INTÉZMÉNYEINEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Két önfényű jog van az angol és a magyar, állítja Grosschmid Béni, s ezalatt azt érti, hogy e két ország joga önálló fejlődés útján alakult ki, rá kevés hatással volt a római jog. Werbőczy és az angol jog című munkájában a XIX. századi angol jogot hasonlítja össze Werbőczy Tripartitumának jogintézményeivel, melyben a földtulajdon elemzése során kijelenti, hogy a XIX. század végének angol joga jobban hasonlít Werbőczyre, mint saját jogunk. Frederick Pollock erről a földtulajdoni rendszerről írja azt, hogy „szokásos az angol rendszert hűbérinek nevezni”¹. Ez leginkább a szokások erős hatásában érhető tetten, hiszen az angol ember erősen ragaszkodik a régiek törvényeihez, szokásaihoz, erre kitűnő példa, hogy London városa még a XIX. század végén is meghatározott mennyiségű patkót és patkószeget adott át a koronának Szentmihálynapot megelőző napokban a St. Clement Danes plébániához tartozó földek béreként. Természetesen ez ekkor már csak jelképes cselekmény volt, de több száz évvel előtte ezek a szokások kötelező jogi aktusok voltak, amelyek be nem tartása a tulajdon elvesztését eredményezték. Ugyan ez tapasztalható Magyarországon is ahol még a két világháború közötti időben is óriási szerepe volt az ilyenfajta jogi tradícióknak. De vajon az ekkor hasonló két jogrendszer² alapjai is ilyen hasonlóak voltak, vagyis a magyar állam alapítását követő 300 évben kialakult szokások, ugyanennyire hasonlítottak-e a normann hódítást követő angol állam első 200-250 évében kialakult intézményeire. Ezen belül pedig a rendszert alapjaiban meghatározó földtulajdon intézményei vajon mennyire voltak hasonlóak és mennyire tértek el egymástól. Ez utóbbi kérdésre keresem a választ a következőkben, annak megvizsgálásával, hogy milyen földtulajdon intézmények alakultak ki Magyarországon és Angliában a XI-XIII. században, továbbá mennyire rendelkezhetett szabadon a föld tulajdonosa életében és halálában földje felett.

1. A FÖLDTULAJDON GYÖKEREI A XI. SZÁZADOT MEGELŐZŐEN

Az angol hűbéri földtulajdon jog megértéséhez szükséges az angolszász földtulajdoni rendszer ismertetése, hiszen egyes elemei, ha más néven is, de tovább éltek az 1066-os normann hódítást követően kialakult birtokrendszerben. Az angolszász birtokrendszer germán szokásjogon alapuló földtulajdoni rendszer, amelyet Hitvalló Edward (1005-1066) uralkodásáig fejlesztettek, alakítottak. „Minden földnek, minden személynek megvolt a különös jogi tulajdonsága és viszonya”³. A földbirtoknak három fajtáját ismerték: *folkland*, *bookland*, *laenland*. A *folkland* meghatározása Pollock szerint a következő: „*a folkland vagy a királyé, mint államfőé, vagy a királyé, mint magánszemélyé, vagy végül egyes embereké, nagy része pedig közösségek vagy nagyobb társaságok által mások kizárásával használt vagy haszonélvezett közös föld (commonland) volt.*”⁴ John Alan nézete szerint a folk nem más, mint a nép földje, közösség földje. Hasonló, mint a római *ager publicus* (állami és közösségi földbirtok). Spelman szerint azok a földek tartoztak a *folkland*-be, amelyeket a szokásjog annak tartott, azok lejegyzése nélkül is, mivel a szokás kellően erős.⁵ Ennek köszönhető, hogy csupán három oklevélben említik meg. A *folkland* jelentése alatt rejlett „kisebb-nagyobb mennyiségű egyénileg bírt föld is.”⁶ Hacsak nem változott át oklevél vagy írásos adomány folytán *bookland*-dá. Ezek a *folkland* egységek örökíthetőek, de akár elidegeníthetőek is a család beleegyezésével. Maga az elidegenítés annyira egyedi, hogy a ritka esetek egyikét a *Domesday Book*⁷ maga is kiemeli, amikor

¹ POLLOCK, FREDERICK – Az angol földbirtokjog, Budapest, 1914, 7. o.

² Amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, hogy ténylegesen hasonló volt, hiszen több nézet szerint ez a hasonlóság csak annyiban állt, hogy mindkét országban a szokásjogi szabályok voltak túlsúlyban a jogrendszerben.

³ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 22. o.

⁴ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 23.-24. o.

⁵ POLLOCK F. – MAITLAND F.W. – The history of the English Law before the time of Edward I., Cambridge, 1898, 476.o.

⁶ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 24. o.

⁷ *Domesday Book* (Itéletnap könyv) elkészítését Hódító Vilmos rendelte. 1086-ra készült el az a birtokkataszter

Bedfordshire-ben ez megtörtént. Az apáról fiúra szálló *hairland* a *folkland* birtokrész továbbörökítésére vezethető vissza.

Bookland (latinul nevezték *alodiumnak* is) az egyén tulajdonának szabályos alakja, nevét a tulajdonlást igazoló írásos okmányról a *book*-ról kapta. Ilyet eleinte csak a király adományozhatott a witan beleegyezésével. Az egyház nyomására alakult ki, mivel főként az egyháznak jutott adományoknál használták. Arra is volt példa, hogy *folkland* egészét vagy részét adományozták *bookland*nak, vagy a közös föld egy részét már bírták és joguk volt arra, hogy örökössék és az adományozás során csak ezen jogukat rögzítették, a *folkland* eladományozását követően a közös használat fennmaradt, de a tulajdonos a megadományozott lett, és a használók a mai értelmezés szerinti bérlők.⁸ Ha a király meg akarta szerezni egy *folkland* felett a rendelkezési jogot, akkor ahhoz is a bölcsek tanácsának beleegyezésére volt szüksége, de arra is volt példa, hogy a tanács a király trónra lépésekor méltósága növelése érdekében uralkodása idejére a *folkland*-ból adományozott neki birtokot,⁹ tehát látható az, hogy ekkor még nem terjedt el az a nézet, hogy minden közvagyon a királyé, ez csak a normann hódítás követően alakult ki.¹⁰ Azonban ha azok közül, akik adományt kaptak, valaki a „csatában való gyávaság miatt életét és földjét elveszítette”, akkor azok *booklandje* a királyra háramlott vissza¹¹ nem pedig *folklandé* lett. A *bookland* a *folkland* rovására folyamatosan terjeszkedett, a következők folytán: 1) szabad foglalás jogán szakítottak ki részeket belőle; 2) jogtalan betolakodással, bitorlással; 3) a király vagy egyéb nagyurak haszonélvezeti joga tulajdonjoggá alakult át.¹² A *bookland* birtokosának rendelkezési jogát csak az oklevél/adománylevél záradéka korlátozta. A *bookland* által biztosított rendelkezési jog terjedelme rendkívül széles pályán mozoghatott. Fokozatai a következők: 1) korlátlan rendelkezési jog (elidegenítés, végrendekezés); 2) az adományozó egész öröklési rendet állapít meg; 3) csak családon belüli átruházást enged; 4) személynek vagy meghatározott számú leszármazóinak juttatja utána egyházat.¹³ Erre példa Edgar király földadománya 961-ből Aethelwulf nevű thegn-je számára, melyben a következő meghagyást tette: „Így bírhatja és tarthatja azt élethossziglan, és azt maga után még két örökösére hagyhatja, s mindhármuk halála után hagyja a Szt. Péter egyházra, amely korábban adta azt.”¹⁴ A nagyobb kiterjedésű *bookland*hez a magánbíráskodás joga is járt.

Laenland olyan föld, amelyet földesúrral kötött szerződés vagy egyéb egyezség alapján használnak. Ennek fejében pénzbeli vagy természetbeli szolgáltatással vagy ezek együttesével tartoznak. A földet a „birtokos *laen* képen bírja, ez a mai *loan*”¹⁵ (bérlet, kölcsön). *Laenland* birtokosok vagyoni helyzete rendkívül sokszínű a kisebbek alig különböztek a jobbágyoktól a nagyobbak úri sorban éltek. Volt ahol tartósabb birtoklást szereztek vagy hosszabb idejű birtokot. „*Laenland* elterjedése... szoros összefüggésben van a hűbérúr és a hűbéres között való személyes viszony fejlődésével.”¹⁶ A hűbériség lényege a földbirtoklási és személyi függés minél erősebb összekapcsolása. Ez a kapcsolati rendszer a hűbéri láncban tökéletesedik ki. Az óangol jog sohasem jutott el erre a szintre, de mint korábban is említettem minden embernek, ha nem volt maga is úr, akkor rendelkeznie kellett úrral. De a *laen* birtokosa ekkor még nem szükségképpen személyes függőségben lévő személy, a hűbéri viszony viszont mindenképpen azzal jár. A gazdagabbak lettek a hűbéresek, a szegényebbek függésbe kerültek, s volt, aki rabszolgának adta el magát.

A magyar földtulajdonlási rendszerre az államalapítás előtt csak következtetni tudunk, hiszen olyan írásos emlékek, mint Angliában (*book*) nem maradtak ránk, egyházi oklevelekkel sem rendelkezhetünk, hiszen az egyházalapítás egybeesik az államalapítással, így csak a törzsi állam szokásaiból következtethetünk a földtulajdon alakulására. *Folkland*hez hasonló intézmény lehetett, a törzsek tagjai által közösen

könyv, amely sokáig egyedülálló volt a világon. Elkészítésének célja: egyrészt meggyőződni arról, hogy a *danegeld* milyen mértékben hajtható be, másfelől tájékoztatni a királyt hűbéresei vagyona felől.

⁸ Véleményem szerint ez volt az egyik lehetséges formája a jobbágyi alávetettség kialakulásának.

⁹ Ezek a földeken túl mind a királynak, mind a witanoknak voltak közös kezelésű földjeik.

¹⁰ Azt követően pedig nagyon rövid idő alatt I. Henrik (1100-1135) uralkodásának idejére már kialakul az a nézet, hogy a korona az amely minden hatalmat forrása (*corporation sola*) és minden föld a korona tulajdona.

¹¹ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 27.o. - *Laws of Cant* alapján

¹² POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 27. o.

¹³ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 27-28.o.

¹⁴ SZ. JÓNÁS ILONA - Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény - Európa és Közel-Kelet IV-XV. század, Budapest, Osiris, 1999. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/kozepkori-egytemes/ch03s07.html#id530324> 2012.07.12. 116.o.

¹⁵ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 29.o.

¹⁶ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 29.o.

birtokolt azon terület, amelyen a nomád életmódot folytató őseink a legeltetést végezték. Nagy valószínűség szerint ez az egész törzs tulajdonát képezte, amelyről a törzsi tanács és a törzsfő közösen rendelkezett. Ekkor még Magyarországon sem alakult ki egy törzsfő esetében sem az a jog, hogy minden föld felett ő rendelkezik. Bookland típusú földhöz, ha az írásbeliség szabályát figyelmen kívül hagyjuk hasonló intézmény a nemzetségek szállásbirtoka, amely kiszakadt az egész törzs közös földjeiből, de annyiban azért sajátos hogy, bár a nemzetségfő volt az, aki rendelkezett felette, a föld az egész nemzetség tulajdonában volt. Ezeknek a szállásbirtokoknak a kétharmad részét vette el István király mikor kialakította államát. Azon nemzetségek, akik nem álltak ellen, a maradék részét megtarthatták, ellenkező esetben ezeket másnak adományozta. Laenland típusú földdel nem találkozunk Magyarországon ebben az időben.¹⁷ Államalapítással az „ős nemzetségek hadi és települési funkciói teljesen veszendőbe mentek”¹⁸ és teljesen más típusú rendszert alakítottak ki.

2. A FÖLDTULAJDON RENDSZEREK ANGLIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON A XI.-XIII. SZÁZADBAN

Angliában a hódítás után a normann uralkodók átalakítják az angolszász birtokrendszert és kialakítják a kontinensen erre az időre már kiforrott hűbéri rendszert. A folkland királyi földde alakult át, a korona földjei és a király magánszemélyi magántulajdona egy tekintett alá esett évszázadokon át, ezek a földek a Domesday Bookba, mint terra regis kerültek be.

A bookland eltűnik helyébe a normann szabadságlevél (charta) lép. Az angolszász korban az investitúrát helyettesítette a book, a hűbériség „bevezetésével” azonban a közhiteles book helyett ismét a szokások váltak a kötelezővé, a birtokba helyezést Angliában *livery of seisin*-nek nevezték, okmányt továbbra is használtak charter, deed (valódiságát az átadó pecsétje hitelesítette). Magát az eljárást feoffment-nek nevezték, ugyanis a book mint, adomány, szolgáltatás mentes volt, de mivel az adományozó tekintélyét fenn kellett tartani, az adományt színleges szolgáltatáshoz kötötték, ilyen volt például, hogy a földesúr és örökösei lelki üdvéért tett szolgálat fejében adták a birtokot. Ezeket a viszonyokat „*tenure in frank almoigne*-nak vagy *free alms*-nak (szabad alamizsna)”¹⁹ nevezték. Ettől meg kell különböztetni a *szolgáltatásokkal kötött birtokot* (divine service), ebben az esetben meghatározták az előző példából kiindulva, hogy mely napokon kell misét tartani vagy azt, hogy az adományozó választhatja ki egy bizonyos tisztségnek a betöltőjét. *Világi hűbér esetén katonai vagy nem katonai szolgálattal tartoztak*. Katonai szolgálat (knight service) volt a hűbérúr várának (castle guard) vagy a birtokhatárának őrzése (cornage). Nem katonai szolgálatok voltak a grand és petty serjeanty, amely csak főhűbéres szolgáltatása lehetett. Grand serjeanty az uralkodónak tett személyes szolgálat, míg a petty serjeanty a hadsereg ellátását jelentette.

Ezek mellett a földet terheltek még a *consillium*, *auxilium*, *aids* (segélypénz), *relief*, *visszaháramlási jog* (*escheat*). Az *aids* eleinte csak alkalmi szolgáltatás volt, később rendszeressé vált, ide tartozott: a váltáságpénz, az úr legidősebb fiának lovaggá ütése és a legidősebb lányának lakodalma esetén nyújtandó szolgáltatás. Ezek mértékét a 13-14. században a földbirtok éves jövedelmének 1/20 részében állapították meg. *Relief*-et két esetben kellett fizetni: 1) ha elidegeníti a birtokot engedély fejében valamint 2) a teljeskorú örökösnek a földbirtok átvételekor.²⁰ *Visszaháramlási jog* két esetben illette meg a hűbérurat: magszakadáskor illetve hűtlenség esetén. I. János (1199-1216) többször is jogtalanul vette vissza hűtlenségre hivatkozva a földeket, hiszen olyan esetekben, amikor az, akitől elvették csak alhűbéres (mense lord), a földnek nem a királyra, hanem a hűbérúrára kellett volna visszaháramlania, ez volt a gyakorlat magszakadás esetében is. Ezért a Magna Charta Libertatumba belefoglalták, ha a mense lord földje magszakadás, árulás, büntett miatt a királyra háramlott annak egy év egy nap után a mense lord hűbérurának tulajdonába vissza kellett jutatni a földet.²¹

Ugyan ebben az időszakban Magyarországon, I. István (997-1038) korában, a hatalmas királyi birtokokon kívül alig találunk magánkézben lévő birtokot, ezek egy része az előzőekben már említett nemzetségfők kezén maradt szállásbirtok, mint amilyen az Abáké is volt, akik meghatározó szerephez jutottak a

¹⁷ KRISTÓ GYULA – Magyarország története 895-1301, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 69-81.o.

¹⁸ FÜGEDI ERIK – Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 26.o.

¹⁹ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 36.o.

²⁰ Koronabirtok esetén a király a birtok éves jövedelmét kapta, ezt *primer seisin*-nek nevezték.

²¹ BEAN J.M.W. – The decline of English feudalism 1215-1540, Manchester, 1968, 8.o.

következő 300 évben.²² *A magyar adományozási rendszerről le kell szögezni, hogy „birtokadományokkal a magyar király a szolgálatban szerzett érdemeket jutalmazta...”²³ és „mint ilyen tételesen meghatározott kötelezettségeket nem rótt az adományosra.”²⁴ Ilyen adomány volt Hont és Pázmány sváb vitézeknek adott föld, amelyet azért kaptak, mert részt vettek a Koppány elleni csatában. A korban két féle adomány létezett, nevezetesen a (1) királyi és (2) hercegi adomány (ebből alakult ki később a dukátus megszűntével a nádori adomány). Könyves Kálmán dekrétumában²⁵ megkülönbözteti a Szent István által adott birtokot, a többi király által adott birtoktól, ennek főként öröklési jogi szempontból lesz jelentősége. További jelentősége, hogy „minden halászó vizeket a királyi székek adunk vissza, kivéve melyeket szent István király adományozott vala oda...”²⁶ Hűbériség hiánya ebben is tapasztalható hiszen, a király bármilyen különösebb indok nélkül visszavehette az adományozott földeket. Ezt tapasztalta Ottó, freisingi püspök is, amikor papírra vettette, hogy „>>az uralkodó az ítéleteket nem az egyenrangúakkal együttesen hozza... egyedül az uralkodó akaratát fogadják el mindnyájan indoknak<<”.²⁷ IV. Béla király idején viszont már *ésszerű ok (causa rationabilis)*²⁸ szükséges. Az előbbieket alapján megállapíthatjuk, hogy „Magyarországon kétféle joggal bírt magánbirtok alakult ki, az úgynevezett *nemzetségi birtok és az adománybirtok.*”²⁹ Nemzetségi birtokok voltak az ősi szállásbirtokok és a Szent Istváni adományok, az ezeket birtokló családok magukat általánosságban a Szent István korában élő ősről nevezték el de genere X megjelöléssel, ezzel bizonyítva a birtoklás jogalapját.³⁰ Azt meg kell jegyezni, hogy „hiteles királyi oklevelekben a 12. század közepéig nincs nyomuk a világiak számára tett birtokadományoknak. Az első ilyen adat II. Géza király (1141-1162) 1156 körüli diplomájában található, amely szerint az uralkodó Gotfrith és Albreht jövevény vitézeknek négy falut, egy földet és egy erdőt juttatott.”³¹ II. András ezeken a „nemzetségi birtokokon” túl, bevezette az *örökadomány (perpetua hereditas)* intézményét, erről szóló első oklevél 1217-ben kimondta: >>megmásítottuk [az ország] földjének a régítől sértetlenül őrzött állapotát, és várakat, megyéket, földet és a gazdag Magyarország többi jövedelem forrását örökös örökségül osztottuk ki báróinknak és vitézeinknek<<.³² II. András „ezzel lemondott az ország földjének és alattvalóinak jelentős részéről.”³³ „Az uralkodó illetéknéppen, ha csak utóbb a királyi kézre háramlás valamelyik esete be nem következett, elvben végleg lemondhatott a kérdéses birtokról.”³⁴ Ennek igazolása, hogy amikor IV. Béla még hercegként az örökadományokat felülvizsgálja (in discussione perpetuitatum) „II. András oklevelének arengájában immár nem csupán a korlátlan birtokadományozás szerepelt követelményként, hanem az elidegenített javak védelme is”³⁵, tehát más királyok „ésszerű ok” nélküli elkobzásától is védi a megadományozottat.*

Magánadományok csak a 13. század végén kezdtek kialakulni a familiaritás kibontakozásával, amikor a dominus földet adott emberének. A magánadományozási rendszer alapja, hogy a „hű szolgálatok jutalmazása vagy jövőbeli szolgálatok reményében familiárisának önként fiörököseire szólóan is, örökjogon és visszavonhatatlanul földbirtokot juttat.”³⁶ Ilyen adomány esetén Grosschmid szavaival „biztosítani kell adomá-

²² Itt megemlítve Aba Sámuel, aki István nádorispánja volt, később király lett, valamint Aba Amádét, aki pedig az egyik Károly Róberttel szemben álló oligarcha volt.

²³ FÜGEDI ÉRIK im. 1986, 17.o.

²⁴ ZSOLDOS ATTILA - Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről), Századok, 2001/II., 399.o.

²⁵ „Valamely birtokot szent István adományozott vala... Más királyok adománya...” – Kálmán király dekrétumának I. könyve 20. fejezet.

²⁶ KÁLMÁN király dekrétumainak I. könyve, 15. fejezet „mindennemű adományok visszafoglalása, kivéve szent István adományát”

²⁷ FÜGEDI ÉRIK im. 1986, 67.o.

²⁸ ZSOLDOS ATTILA im. 2001, 399.o.

²⁹ GYÖRFFY GYÖRGY – István király és műve, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 253.o.

³⁰ Még azok a családok is István kori ősről vezették vissza és arról nevezték el magukat, amelyeknek voltak Honfoglalás kori őseik, például a Csákok nem Szabolcsról hanem az 1000 után élt Csákról, Ónd fia Ete utódai pedig vagy Géza korában élt Kolánról vagy István korában élt Borról. Ez mutatja mennyire erős jogot jelentet az, ha Istvánra tudtak hivatkozni még ősi szállásbirtok esetén is.

³¹ KRISTÓ GYULA – II. András király „új intézkedései”, Századok, 2001/II., 256.o.

³² FÜGEDI ÉRIK im. 1986, 72.o.

³³ FÜGEDI ÉRIK im. 1986, 73.o.

³⁴ ZSOLDOS ATTILA im. 2001, 399.o.

³⁵ KRISTÓ GYULA im. 2001, 296.o.

³⁶ BÓNIS GYÖRGY – Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Budapest, Osiris, 2002, 194.o.

nya békés birtoklását a családdal és a királlyal szemben.”³⁷ Ennek eszközei a rokoni és a királyi beleegyezés illetve az adomány királyi megerősítése volt.

A harmadik birtoktípus az ispáni tiszthez tartozó föld a későbbi honor. Ezek olyan földek, amelyek meghatározott tisztséghez jártak, teljes haszonélvezettel adták. A király csak tetszése tartalmára (*durante beneplacito nostro*) ruházta át, bármikor visszavehette. Nem állítottak ki róla oklevelet, így a birtok népéhez szóló parancs igazolta a birtokba helyezést.

Ahogy Angliában úgy Magyarországon is élő jogosultsága volt a királynak a *ius regnum*. A két ország birtokadományozása közötti alapvető eltérés, hogy Magyarországon már megtett szolgálatokért adtak birtokot, addig Angliában a földért szolgáltatásokat vártak el. Magyarországon a magánadomány az, amely az esetek többségében tartalmazza az elvárt szolgáltatást a birtokért cserében, ebben az intézményben tehát van hasonlóság.

3. A FÖLDTULAJDONRÓL VALÓ RENDELKEZÉS ANGLIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Angliában földtulajdonos rendelkezési jogát, ahogy a kontinensen is kettős kööttség terhelte az 1200-as évek végéig, kötött volt egyfelől a család és a nemzetség, másfelől pedig a hűbérúr irányába. Nemzetségi kööttségben szükség volt az atyafiak hozzájárulására elidegenítés esetén, nem végrendelkezhetett szabadon. A hűbéri kööttség azonban jogilag máshogy alakult, hiszen az angol jog nem fogadta el az osztott tulajdon elméletét mind a hűbérúr (testetlen jog) mind a vazallus teljes tulajdonos (valóságos birtokos – *real property*) volt. „13. század elejétől azonban elenyésztek az elidegenítés családi korlátai, a szokásjog nem tett többé különbséget ősi és szerzett vagyon között...”³⁸ Ez segítette elő a hűbérbirtokkal való szabad rendelkezést. Grosschmid Béni szerint az angol hűbérbirtoknak hármass fokozata van (*the three degrees*): 1) *életfogytig tartó jogosultság (estate for life, amit ő alacsonyabb hűbér névvel illetett)*; 2) *levágott jogosultság (estate tail)*; 3) *egyszerű hűbér (estate in feesimple)*.³⁹

Alacsony hűbér (*fee for life*) „létesül, ha a levágott jogosultságú birtokos olyan felvállás által akar egyszerű hűbért jutatni valakinek, amelynek csak az ivadékkal szemben van hatálya, de nem a maradványemberrel szemben is.”⁴⁰ Ezek az alacsony hűbérek családi egyezmények (*settlement*) tárgyául szolgálnak. Ezeket nemzedékről nemzedékre megújítják és így tartják fenn a kööttséget.

Föld elidegenítésére akkor volt lehetőség, ha az adományozó az oklevélbe ezt konkrétan belefoglalta, az ilyen földeket *estate in feesimple*-nek nevezték. „Egyszerű hűbér az angol jogban annyi, mint korlátlan tulajdoni jog.”⁴¹ Szokásjog szerint, ha csak meghatározott örökös osztály volt (pl. leszármazói) meghatározva örökösként, és ha teljesült ez a feltétel (vagyis ha már legalább egyszer átörökítették a leszármazóra), akkor már rendelkezhetett felette, az így elidegenített birtok, még ha az elidegenítő családjánál magszakadás állott is be, akkor sem háramlott vissza az eredeti adományozóra, hiszen már *estate in feesimple* volt. Ez a gyakorlat azonban sértette a főhűbéresekre érdekeit, ezért követelésükre 1285-ben *De Donis Conditionalibus* törvény rögzítette, hogy szigorúan tartani kell az oklevélben rögzített öröklési rendet és azt a hűbérúr hátrányára elidegeníteni nem lehet, ezzel már csak korlátozott egyszerű hűberré vált az ilyen földbirtok, amely elnevezése *levágott jogosultság (fee tail)*, az ilyen birtok *entailed* vagyis elidegeníthetetlen. A levágott jogosultság az „nem egyéb, mint az átruházó kezéből az átvevőnek magvaszakadásáiglan (*usque ad defectum seminis*) kibocsátott jószág (jogosultság, tulajdon).”⁴² Az általános öröklési rend szabályai vonatkoztak rá, de nem szállhatott az oldalági örökösökre, magszakadás után vagy visszaháramlott a visszatérésre jogosultra (*the reversioner*) vagy harmadik megnevezett személyre ún. maradvány-emberre (*the remainderman*) szállt.

Az *egyszerű hűbérre* vonatkozó szabályokat módosító, az I. Edwárd által 1290-ben kiadott *Quia Emptores* kezdetű törvény már majdnem korlátlan rendelkezési jogot garantált az ilyen birtok tulajdonosának. A törvény előzményeként meg kell említeni a Magna Chartában rögzítetteket, amely kimondja, hogy „minden szabad hűbéresnek tilos jószágát alhűbérbe (*subinfeudation*) adás útján annyira megcsonkítani, hogy a megmaradt részből ne legyen képes földesurának a hűbéri szolgáltatásokat teljesíteni.”⁴³ Ez a biztosí-

³⁷ BÓNIS GYÖRGY im. 2002, 194.o.

³⁸ BOTH ÖDÖN - Fejezetek a Nyugat-Európai állam- és jogtörténet köréből, Szeged, 2001, 44.o.

³⁹ GROSSCHMID BÉNI – Werbőczy és az angol jog, Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1928, 144.o.

⁴⁰ GROSSCHMID BÉNI im. 1928, 99.o.

⁴¹ GROSSCHMID BÉNI im. 1928, 106.o.

⁴² GROSSCHMID BÉNI im. 1928, 67.o.

⁴³ POLLOCK, FREDERICK im. 1914, 64.o.

ték azonban nem volt elégséges, ezért a törvény első fejezete kimondja: „minden szabad ember tetszése szerint eladhatja ugyan egészében vagy részben az ő földjeit, de csak úgy, hogy a vevő nem ő neki, az eladónak, hanem az eladó fölöttes hűbérurának legyen a hűbérnöke, ugyanazon szolgáltatásokkal és szokásos értelemben, miképpen a hűbérbe adó maga előbb birtokolt.”⁴⁴ Ez a rendelkezés nem terjedt ki a korona közvetlen hűbéresire csak 1327-ben III. Edward uralkodásakor, de akkor is csak engedéllyel és meghatározott díj megfizetése fejében. A törvény megtiltotta továbbá, hogy az egyszerű hűbérként birtokolt földre új hűbért alapítsanak, ezzel is védve a hűbérúr érdekeit. A törvény második fejezete a részeladásokkal foglalkozik, melyekkel kapcsolatban leszögezi, hogy szükséges az „arányosítás capitalis dominus irányába tartozó hűbéresi szolgáltatásoknak és terheknek egyfelől az elidegenített, másfelől elidegenítőnél megmaradt particula között.”⁴⁵ Ennek a kérdésnek a megoldására azért volt szükség, mivel e törvény kibocsátásáig az egész birtok elidegenítése esetén volt csak lehetőség arra, hogy az új birtokos lépjen az elidegenítő hűbéri kötelezettségeinek szolgáltatói pozíciójába, de részeladás esetén erre nem volt lehetőség, mivel úgy vélték a hűbéri tartozás oszthatatlan. A törvény a teljes átruházások tekintetében lex cogens-sé tette a hűbéri szolgálatok átszállását, míg a kogens szabályozás helyébe diszpozitivitás lépett a részeladásoknál azáltal, hogy lehetővé tette az elidegenítés következtében megváltozott birtokméretéhez az eredeti követelt szolgáltatás arányosítását. A harmadik fejezetben kimondja a törvény, hogy rendelkezései nem terjednek ki a fee tail-re és az estate for life-ra sem, az ilyen módon szerzőknek hűbérura nem a hűbér főura, hanem az átruházó. A Quia emptores jelentőségét mutatja, hogy még a 18-19. században is alkalmazták az Egyesült Államokban, annak ellenére, hogy 1787-ben Ridges bíró precedense kimondja, hogy a Quia emptorest rendelkezéseit nem kell alkalmazni az 1776. június 4-től a kolóniákon még az előtte vállalt hűbéri szolgáltatások esetében sem.⁴⁶ Ennek ellenére a XIX. században több ügyben is ezt alkalmazza az eljáró bíró (Van Rensselaer v. Hays [1859], Wallace vs. Harmstad [1863]).⁴⁷

Fontos megemlíteni ebből a korból a Quo warranto törvényt, amely kimondta „bármilyen privilégiumot, birtokjogot, akár egyházi, akár világiak bírták, írásos dokumentumokkal kellett igazolni a király előtt. Aki erre nem volt képes, attól a birtokot visszavették.”⁴⁸ Ez sok esetben a közép és alsóbb osztályok jogainak helyreállítása volt, hiszen a jogosulatlanul birtokolt földek visszakérültek eredeti tulajdonosaikhoz.

Magyarországon földbirtokról való rendelkezés terjedelmének ismertetése kezdetén le kell szögezni Eckhart Ferenc nyomán azt a tényt, hogy a feudális magyar jogban nem fejlődött ki a korlátlan egyéni tulajdon.⁴⁹ A dolgokat rendelkezési jog alapján célszerű két csoportba osztani: 1) ősi jószág (bona hereditario seu avitica); 2) szerzett jószág (bona donationalia) ez utóbbi két alfaja az adományos (bona donationalia) és a nem adományos (bona extradonationalia) jószág.⁵⁰ Az ősi jószágot vagy más néven „nemzetségi birtokot” csak I. Lajos intézményesíti⁵¹, azonban már jóval előtte kialakult intézménye a magyar szokásjognak, hiszen már Kálmán azáltal, hogy különbséget tett Istvántól szerzett és más királytól szerzett adomány között, ennek alapjait rakta le. Ősiség (avicitas), mint rendelkezési korlát annyit tett, hogy „elidegeníteni csak az öröklésre jogosultak beleegyezésével (assensus fratrum) lehetett, kivéve, ha halálos ítélettől vagy hadifogságból mentette így ki magát (extrema necessitate urgente).”⁵² Ez a szokás annyira erős volt, hogy az Aranybullába a

⁴⁴ „Quod de cetero le ceat iniquique libero homini terram suam seu tenementum sive partem inde pro voluntate sua vendere ita tamen quod feoffatus teneat terram illam seu tenementum de eodem capitati domino, et per eadem servitia et consuetudines, per quae feoffator suus prius tenuit.”

⁴⁵ GROSSCHMID BÉNI im. 1928, 97.o.

⁴⁶ BINGHAM, ANSAN – COLVIN, A.J. – A treatise on rents, real and personal covenants and conditions, Albany, W.C. Little & Co., 1857, 188.o.

⁴⁷ CHIPMAN GRAY, John – The rule against perpetuities, Clark, The Lawbook Exchange, 1915, ld. 21-22.o.

⁴⁸ BÁRÁNY ATTILA – Anglia a 11-15. században, In.: Angi János, Barta János, Bárány Attila, Orosz István, Papp Imre, Pósnán László – Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század), Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 2001, 185.o.

⁴⁹ Az 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről az, amely megvalósítja ingatlan tekintetében is a korlátlan egyéni tulajdont.

⁵⁰ BÉLI GÁBOR – Magyar jogtörténet: A tradicionális jog, Budapest-Pécs, Dialóg Kiadó, 1999, 67.o.

⁵¹ I. Lajos (1342-1382) által kiadott 1351. évi törvénycikkek Előbeszédének 11. §-a mondja ki az ősiség elvét: „Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy cikkelyt, tudniillik ezt: »Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.« Sőt ellenkezőleg, épenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerént, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak.”

⁵² ECKHART FERENC – Magyar alkotmány- és jogtörténet, Budapest, Osiris, 2003, 279.o.

következőképp foglalták bele: „ha valamely nemes ember fiúmagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja: a többivel azt mivelje, a mit neki tetszik,”⁵³ de az Aranybullában foglaltak ellenére IV. Béla idején továbbra is királyi engedélyre volt szükségük a nemeseknek, ha ezzel a jogukkal élni kívántak. Az eljárás három lépcsős volt: 1) király előzetes hozzájárulását kellett kérni 2) káptalan vagy hiteles hely előtti rendelkezés 3) királlyal az engedélyt megismételteni és a kiállított oklevelet megerősíteni. „A királyi engedélye még az ősi birtok esetében is feleslegessé tette a rokonok hozzájárulását.”⁵⁴ Az 1267-es esztergomi dekrétum hatodik cikke már az Ősiségi törvény előszele, abban a tekintetben, hogy rögzíti az örökös nélkül elhalt serviens birtokait addig ne adományozzák el, amíg rokonait és nemzetségbelieket (cognatio et generationes eiusdem)⁵⁵ a király elé nem idézik.⁵⁶ A birtok korlátja volt továbbá a szomszédokat megillető megváltási jog (ius redimendi) és természetesen a királyi jog (ius regnum) is.

A szerzett vagyon, ha adománybirtok volt, akkor az adománylevél záradéka tartalmazta a clausula iurium dectearativa-t, amely kifejezte a birtokos mennyire szabadon kapta földjét. Ennek öt fokozata volt: (1) csak fiúág örököl; (2) fiú és leányágon öröklődik; (3) fiúág kihalása után örököl az utolsó 10 leányág (4) kincstárra visszaszáll, de adománylevélben megjelölt összeget köteles fizetni a leányágnak (5) király lemond visszaháramlási jogáról az utolsó fiúörökös rendelkezhet róla (nil iuris záradék).⁵⁷ Az utolsó eset az, ami megközelíti a korlátlan rendelkezést, de ebben az esetben is élt a szomszédokat megillető megváltás joga és hűtlenség esetén a ius regnum is. Azon szerzett birtokokról, melyek nem adományból származnak szabadon rendelkezhetett a tulajdonosa, de csak élők között, végrendeletileg annyi korlát volt, hogy nem tagadhatta ki leszármazóit.⁵⁸ Továbbá meg kell jegyezni, hogy ősi jószág eladásából vett birtok nem számított szerzett vagyonnak.

4. A FÖLDBIRTOKRA VONATKOZÓ ÖRÖKLÉSI JOGI SZABÁLYOK A XI.-XIII. SZÁZADBAN

Amikorra Angliában ténylegesen kiformalódtak a hűbériség egyes intézményei a kontinensen már kialakult a hűbérbirtok örökíthetősége, domináns elvé vált az elsőszülöttség elve. Ennek az elvnek az elterjedése és uralkodó intézménnyé válása az utazó királybírák tevékenységének köszönhető, hiszen azzal, hogy az egyöntetű ítélkezés elterjedésére törekedtek, ezzel a helyi szokásjogot háttérbe szorították. Azonban egyes területeken kiegészítő elvként, máshol főszabályként tovább éltek a hagyományok. Kentben a gavelkind intézménye szerint a lány lemenők kizárásával, a vagyon minden fiúra egyenlő mértékben szállt. A déli grófságokban a legfiatalabb fiú örökölt, ezt nevezték cradle holdingnak (bölcsővagyon).

Angliában 12. század végéig, ha csak lány örökösök maradtak, akkor közöttük a vagyont megosztották, de sem a várkastély sem a gyakorlótér nem kerülhetett osztásra. Ennek oka a katonai szükség: „propter ius gladii quod dividi non potest”.⁵⁹ Pont ezen katonai szükség miatt I. Richard megtiltotta a hűbéri birtok nőági öröklését.

Kiskorú gyermek esetén a kontinenstől eltérően nem valamelyik rokont tették meg gyámmá, hanem a hűbérurát. Ezt nevezték katonai gyámságnak (military wardship) vagy lovagi gyámnak (wardship in chivalry). Angliában gyakran adták át kiskorú örökös gyámságát, a Plantagenetek udvarában az egyik legirigyeltebb ajándék volt ez. Hiszen a birtok nyújtotta előnyökön túl (vadászat, halászat stb.) az ő joguk és kötelességük volt az örökös kiházasítása, amely során szabad kezet kaptak. A gyámé volt a birtok nyeresége, továbbá veszteség esetén sem kellett elszámolni, Glanvill megjegyzi, hogy a birtok visszaadásakor azt az átvételkori állapotban kell az örökösnek visszaadni.⁶⁰ Mint már előzőekben is rögzítettem az öröklés akkor érvényes, ha a relief megfizetése megtörtént.

⁵³ Aranybulla (1222) – 4. cikkely

⁵⁴ FÜGEDI ERIK – A köznemesi klán szolidaritása, Századok, 1984/V, 953.o.

⁵⁵ GERICS JÓZSEF-LADÁNYI Erzsébet – A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban, Levéltári szemle 1991/4, 7.o.

⁵⁶ 1267. évi dekrétum 6. cikk: „Úgyszintén akarjuk, hogy ha valaki a nemesek közül esetleg örökösök nélkül hal meg, az ilyenek birtokait és javait addig ne osszák szét, senkinek ne ajándékozzák, senkinek ne adományozzák, senkinek el ne örökössék, amíg illető meghaltnak rokonait és nemzetsége tagjait a mi jelenlétünk elé nem hívták, és a birtokról azok és báróink jelenlétében intézkedés nem történik, ahogy a jog rendje megszabja. Ezen idő alatt pedig a meghaltnak minden birtokait, minden javait a rokonok és a nemzetségbeliek tartozzanak megőrizni.”

⁵⁷ Eckhart Ferenc im. 2003, ld. 280-281.o.

⁵⁸ Természetesen ez a főszabály, hiszen érdemtelenség esetén kitagadhatta.

⁵⁹ CRUSE, WILLIAM – A digest of the Law of England – Respecting real property, London, Lincoln's Inn., 1804, 247.o.

⁶⁰ MENUGE, NOEL JAMES – Medieval English Wardship, Cambridge, 2001, ld. 1-3o.

Magyarországon ekkor még a trónutódlás módja is eldöntetlen volt. István trónra lépése előtt a seniorátus elve mélyen élt a társadalomban, nemzetségi vagyont ekkor még ennek megfelelően a legidősebb férfi rokon örökölte. Ahogy Angliában és Európa más pontjain, így Magyarországon is a királyi hatalom célja az elsőszülöttségi elv elterjesztése volt, egyfelől saját hatalmának megszilárdítása véget, másfelől viszont az adományozott birtokok elaprózódását kívánták így elkerülni. Szent István törvénye kimondja, hogy „ki-ki ura legyen az ő tulajdonának, szinte úgy a király adományainak is, míg él; kivéve a püspökséghez vagy ispánsághoz tartozandókat. 1. § És az ő halála után fiai hasonló urasággal birják örökségüket.”⁶¹ Ezzel törvényi erőre emeli, hogy az apa után első sorban lemenői örökölnék.

A törvény 24. cikke rögzítette az özvegyek jogait akik, ha nem házasodtak újra életük végéig haszonélvezeti joguk volt a jószágokon, ha újra házasodtak mindent elveszítettek, már ez a rendelkezés is a nemzetségi vagyont erősíti hiszen, csak addig áll fenn a haszonélvezete, amíg a nemzetség része és utána visszashallt a férj testvéreire. A rendelkezés utolsó mondata rögzítette a nemzetség vagyoni közösségét azzal, hogy kimondta „és az ő holta után szálljanak vissza azon javak a férje rokonságára...”⁶² A XII. századtól nők általi birtok öröklés, csak az adományozó oklevél különleges záradéka esetén fordulhatott elő. Főszabály szerint a nőket az ún. leánynegyed (quarta puellaris) illette meg, vagyis az apai vagyon negyed része járt az összes lánynak együtt. Ezt 1290--tól a nemzetség tagjai vagy a fiú utódok megválthatták.

I. Kálmán már korábban is említett felosztása alapján el kell különíteni a jószágokat, hiszen a Szent Istvántól származó birtokok esetében, a törvény kimondja, hogy „abban minden maradék örököljön az ő következője szerint”⁶³ ezáltal Magyarországon létrejött az oldalág öröklése a „nemzetségi birtok” esetében. A másik csoportot a más királyoktól kapott birtokok alkották, melyeket csak egyenes ág vagy annak hiányában a legközelebbi oldalág örökölt. II. Andrást követően mikor az ősi jószágok köre kitágul az ősi vagyon öröklésére jogosultak köre az ún. osztatlan család tagjai, azok hiányában pedig ún. osztályos atyafiak voltak.

5. ÖSSZEGRZÉS

Angliának a korszakra már kiforrott földtulajdonrendszere van, amelynek egyes intézményeit meghagyva, de érdekeik szerint formálva átvesznek a normann hódítók, a rendszert kialakító Hódító Vilmos (1066-1087). Ezzel szemben Magyarországon I. István egy olyan rendszert vesz át, amely Nyugat-Európában szerves fejlődés eredményeként jött létre, amely azonban testidegen a nomád életmóddal éppen csak felhagyó őseink számára. Mivel ez a rendszer szerves fejlődés eredményeként jön létre, királyi akaratból annak érdekei szerint torzul is, ennek köszönhetően valódi hűbéri kötelékek nem jönnek létre Magyarországon. Ebben látszik a második nagy eltérés, hiszen Angliában a földeket leginkább az értük teljesítendő szolgáltatások szerint lehet vizsgálni, csoportosítani. Addig nálunk az adományozó személye az, ami jogi relevanciával bír az évszázadok során, ezt látjuk a XI. század végén Könyves Kálmánál, akinél a földtulajdonok közötti legfontosabb megkülönböztetés az, hogy a szent királytól származik e vagy sem, de Magyarországon a földet amúgy is a már megtett szolgáltatásokért adják, és nem határoznak meg értük olyan speciális kötelezettségeket mint, amilyen például Angliában a relief volt.

⁶¹ SZENT ISTVÁN király Dekrétumainak Második könyve 35. Fejezet a királyok adományairól és a tulajdon javak bírásáról

⁶² SZENT ISTVÁN király Dekrétumainak Második könyve 24. Fejezet az özvegyekről és árvákról: Akarjuk nyilván, hogy az özvegyeknek és árváknak is legyen részök a mi törvényünkben, ily ok alatt: ha valamely özvegynek fiai, leányai maradnak, és azokat nevelni, mind éltiglen velek lakni fogadkozik, legyen a mi engedelmünkből hatalma, hogy azt művelhesse, és senki új házasságra ne kényszerítse őtet.

1. § De ha megmásolván az ő szándékát, ismét férjhez akarna menni és az árvákat elhagyná, egyáltalában semmit az árvák javaiból magának ne tulajdonítson, hanem csak hozzá illendő öltöző ruhát adjanak véle.

2. § Ha pedig magzat nélkül maradt el özvegyül, és házasságtalan az ő özvegyiségében való megmaradásra igéri magát, akarjuk, hogy birja minden javát, és valamit azzal cselekedni akar, cselekedje azt. És az ő holta után szálljanak vissza azon javak a férje rokonságára, ha vannak rokonai; ha pedig nincsenek, legyen örököse a király.

⁶³ KÁLMÁN király Dekrétumainak Első könyve 20. Fejezet a királyoktól adományozott birtokok örökléséről: Valamely birtokot szent István adományozott vala, abban minden maradék örököljön az ő következője szerint.

1. § Más királyok adománya apáról fiura szálljon, és ha fiu nincsen, következék a testvér, a kinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből.

2. § De ha testvér nem találkozik olyan, legyen a birtok a királyé.

A földtulajdonról való rendelkezés a korai századokban nagyon hasonlóan alakult, a tulajon kötve volt a nemzetség és az adományozó irányába, ebben változás Angliában történt a XII. század vége és a XIII. század elejétől, ahol a szokásjog inentől nem különbözteti meg a szerzett és az ősi vagy nemzetségi vagyont. Ennek ellenkezőjét látjuk Magyarországon, ahol a szokásjog erősen védi a nemzetség érdekét és a nemzetségi vagyont, továbbá a törvényi szabályozás (1267. évi dekrétum) is elővetíti Nagy Lajos Ősiségi törvényét, amely majd 500 évig lehetetlenné teszi a korlátlan földtulajdon kialakulását. Ezzel szemben Angliában a Quia Emptores már a XIII. század végétől szinte korlátlan földtulajdonhoz hoz létre.

Az öröklési jog területén a korszak végére szinte egyöntetűen uralkodó elvvé vált az elsőszülött öröklése mindkét országban, de egyes területeken vagy társadalmi osztályoknál tovább éltek az ősi szokások. Magyarországon a közép és alsó társadalmi rétegek körében sokáig a fiú gyermekek közötti osztott örökítés maradt fenn, sok esetben ez okozta a család lesüllyedését. Angliában a gavelking (szintén osztás szerinti örökítés) és a crandel holding (bölcsővagyon) intézménye maradt fenn.

Összegzőképpen megállapítható, hogy azokon az intézményeken túl, melyek ésszerűen minden középkori európai országban kialakultak (elsőszülöttség elve, nemzetségi vagyon) éles különbségek találhatóak a két ország földtulajdoni rendszere között, ezek a különbségek azok, amelyek a következő évszázadokban megalapozzák azt a tekintélyes társadalmi és gazdasági eltérést, ami kialakult a XV-XVIII. században a két ország között.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- [1.] BÁRÁNY ATTILA – Anglia a 11-15. században, In.: Angi János, Barta János, Bárány Attila, Orosz István, Papp Imre, Pószán László – Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század), Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 2001.
- [2.] BEAN J.M.W. – The decline of English feudalism 1215-1540, Manchester, 1968.
- [3.] BÉLI GÁBOR – Magyar jogtörténet: A tradicionális jog, Budapest-Pécs, Dialóg Kiadó, 1999.
- [4.] BINGHAM, ANSAN – COLVIN, A.J. – A treatise on rents, real and personal covenants and conditions, Albany, W.C. Little & Co., 1857.
- [5.] BÓNIS GYÖRGY – Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Budapest, Osiris, 2002.
- [6.] BOTH ÖDÖN - Fejezetek a Nyugat-Európai állam- és jogtörténet köréből, Szeged, 2001.
- [7.] CHIPMAN GRAY, John – The rule against perpetuities, Clark, The Lawbook Exchange, 1915.
- [8.] CRUSE, WILLIAM – A digest of the Law of England – Respecting real property, London, Lincoln's Inn., 1804.
- [9.] ECKHART FERENC – Magyar alkotmány- és jogtörténet, Budapest, Osiris, 2003.
- [10.] FÜGEDI ERIK – Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.
- [11.] FÜGEDI ERIK – A köznemesi klán szolidaritása, Századok, 1984/V.
- [12.] GERICS JÓZSEF-LADÁNYI Erzsébet – A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban, Levéltári szemle 1991/IV.
- [13.] GROSSCHMID BÉNI – Werbőczy és az angol jog, Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1928.
- [14.] GYÖRFFY GYÖRGY – István király és műve, Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- [15.] KRISTÓ GYULA – Magyarország története 895-1301, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- [16.] KRISTÓ GYULA – II. András király „új intézkedései”, Századok, 2001/II.
- [17.] MENUGE, NOEL JAMES – Medieval English Wardship, Cambridge, 2001.
- [18.] POLLOCK, FREDERICK – Az angol földbirtokjog, Budapest, 1914.
- [19.] POLLOCK F. – MAITLAND F.W. – The history of the English Law before the time of Edward I., Cambridge, 1898.
- [20.] SZ. JÓNÁS ILONA - Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény - Európa és Közel-Kelet IV-XV. század, Budapest, Osiris, 1999.
- [21.] ZSOLDOS ATTILA - Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről), Századok, 2001/II.

Források:

- [1.] KÁLMÁN király Dekrétumainak I. könyve, 15. fejezet.
- [2.] I. Lajos király által kiadott 1351. évi törvények 11. §.
- [3.] Aranybulla (1222) – 4. cikkely.
- [4.] 1267. évi dekrétum 6. cikk.
- [5.] SZENT ISTVÁN király Dekrétumainak Második könyve 35. Fejezet.

**KELEMEN ROLAND: A XI.-XIII. SZÁZADI MAGYAR-ANGOL FÖLDTULAJDONLÁS EGYES INTÉZMÉ-
NYEINEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA**

- [6.] SZENT ISTVÁN király Dekrétumainak Második könyve 24. Fejezet.
- [7.] KÁLMÁN király Dekrétumainak Első könyve 20. Fejezet.